

JAZYK V HISTORICKOM VÝSKUME: POLITICKÉ IMPLIKÁCIE JAZYKOVEJ PRAXE V UHORSKU V 16. A 17. STOROČÍ¹

PETER B E N K A

BENKA, Peter. Language in historical research: Political implications of language practice in Hungary in the 16th and 17th centuries. *Historický časopis*, 2022, 70, 4, pp. 639–663, Bratislava.

The paper shows socio-cultural historical research into multilingualism as one of the possible approaches to the analysis of early modern Hungarian society. The emphasis is put on the broadly defined political sphere, respecting its early modern meanings and contexts. The analysis of multilingualism rests on examples both from social practice and the intellectual discourse that dealt with the roles that were ascribed to various languages within the hierarchically ordered early modern society. Two perspectives were used as groundwork when ordering the source material and its subsequent analysis. Firstly, attention is devoted to pragmatic attitudes towards multilingualism present in Hungary. They were represented by acknowledgment of the existing situation, and then search for effective ways to work with it in order to achieve particular (political) aims. Secondly, the analysis focuses on situations when language was instrumentalized – both practically and symbolically – in the political activities within the distinction of “own/native/local” against “foreign/alien”, as a means of inclusion or exclusion. Eventually, it is proposed that the phenomenon of language played specific roles in the political sphere also in the early modern period in spite of a lack of institutional and intellectual background comparable to those of modern times.

Keywords: Multilingualism history. Early modern Hungary. Language and politics.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2022.70.4.3>

V posledných desaťročiach dochádza v historickej vede k „objavovaniu“ nových polí i metód výskumu, ktoré sa neraz nachádzajú na pomedzí viacerých humanitných a sociálnych vied. Odraz tohto trendu možno sledovať aj v terminológii v podobe reči o „obratoch“ (angl. *turn*) k niečomu – k jazyku, materiálnej či

---

1 Štúdia bola vypracovaná v rámci projektov APVV-20-0598 *Úloha slovenčiny v Uhorsku v ranom novoveku* (riešenom na Filozofickej fakulte UK v Bratislave) a VEGA 2/0093/20 *Fenomén viacjazyčnosti v Uhorskom kráľovstve v stredoveku a ranom novoveku* (riešenom na Historickom ústave SAV a Filozofickej fakulte UK).

priestorovej roviny, alebo k využitiu digitálnych technológií pri historickom výskume. Takéto obraty však v niektorých prípadoch možno charakterizovať skôr ako uchopenie známeho okruhu javov, ale s využitím nového metodologického a filozofického aparátu. Príkladom pre takúto situáciu je otázka jazyka. Ten je v historiografii prítomný ako predmet výskumu už od počiatkov moderných humanitných vied, uplynulé obdobie však v tejto rovine prinieslo viaceré nové impulzy a zmeny perspektív.

Do značnej miery bol tento vývoj v historiografii podmienený celkovými zmenami vo filozofickom uvažovaní počas dvadsiateho storočia, charakterizovaného „obratom k jazyku“ (*linguistic turn*).² Navyše je jazyk a jeho vývoj pochopiteľným predmetom záujmu historickej jazykovedy.³ Ako však v jednom zo svojich textov konštatoval britský historik R. J. W. Evans, jazyk je príliš zaujímavým fenoménom na to, aby jeho výskum prenechali historici úplne jazykovedcom.⁴ Ako fenomén je však jazyk charakterizovaný mnohovrstevnosťou, ktorá sa musí pochopiteľne odraziť na rôznorodosti prístupov k jeho výskumu. V prístupoch historiografie k jazyku možno vo všeobecnej – a teda nutne zjednodušenej – rovine definovať dva základné trendy výskumu. Obrazne by sa dalo hovoriť o zameraní na „vnútornú“, obsahovú a „vonkajšiu“, kontextuálnu stránku jazyka a jeho používania. V prvom prípade ide v princípe o prístup k minulosti prostredníctvom analýzy jej textových reprezentácií a zvoleného jazyka v zmysle podôb diskurzu, zvolenej terminológie ako odrazu intelektuálnych, politických či náboženských zmien. Výsledkom sú intelektuálne dejiny v rôznych svojich súčasných varietách.⁵ V druhom historiografickom prístupe sa pozornosť sústreďuje skôr na okolnosti, v ktorých sa konkrétny jazyk a jeho jednotlivé variety používajú a v súvislosti s tým, aké roly v danom kontexte plnili. Ide teda väčšmi o sklbenie sociokultúrnych prístupov s výskumom jazyka.⁶

2 Pozri napríklad SURKIS, Judith. When Was the Linguistic Turn? A Genealogy. In: *The American Historical Review*, roč. 117, 2012, č. 3, s. 700 – 722. <https://doi.org/10.1086/ahr.117.3.700>

3 Príkladom zo slovenského prostredia tu je MAJTÁN, Milan a kol. *Historický slovník slovenského jazyka*, vol. 1 – 7. Bratislava: VEDA, 1991 – 2008.

4 EVANS, Robert John Weston. *The Language of History and the History of Language*. Oxford: Clarendon Press, 1998.

5 Prehľadovo pozri rovnomenný úvod editorov v zväzku NICKLAS, Thomas a Matthias SCHNETTGER, eds. *Politik und Sprache im frühneuzeitlichen Europa*. Mainz: Verlag Pjilipp von Zabern, 2007, s. 1 – 11. Tam aj odkazy na ďalšiu literatúru a klasické texty J. G. A. Pococka, Q. Skinnera a iných. Uhorský materiál spracúvajú najnovšie: KÁRMÁN, Gábor a Márton ZÁSZKALCZKY, eds. *Politikai nyelvek a 17. század első felének Magyarországon*. Budapest: reciti, 2019.

6 Už klasickým textom je BURKE, Peter. *Languages and Communities in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. Dostupné aj v českom preklade: BURKE, Peter. *Jazyky a společnosti v rané novověké Evropě*. Prel. Markéta Křížová. Praha: NLN, 2011. Prípadová štúdia ako aplikácia metodologických podnetov: BURKE, Peter. *Towards a*

Východiskom tohto textu je druhá spomenutá perspektíva, teda pohľad na jazykovú prax a jej reflexiu na príklade politickej roviny uhorskej spoločnosti v 16. a 17. storočí. Uhorsko sa pre sledované obdobie zdá byť obzvlášť zaujímavým predmetom takto zameraného výskumu, a to vďaka svojej príslovečnej rôznorodosti. V štúdiu nemožno podať síce komplexné a systematické spracovanie problematiky, mojím zámerom ale bude priblížiť prostredníctvom konkrétneho pramenného materiálu významy, ktoré v praktickej i symbolickej rovine na seba v danom období jazyková prax spätá s politickými fenoménmi v Uhorsku mohla viazať. Ťažiskom pozornosti bude politická rovina fungovania dobových spoločenstiev aj vzhľadom na to, že prepojenia jazyka a politiky bývajú zvyčajne považované za moderný fenomén. Absencia systematického uvažovania či inštitucionálneho rámca pre realizáciu cieľavedomej jazykovej politiky však nemusí automaticky znamenať, že jazyková prax v predmodernej dobe nemala implikácie v politickom živote.⁷ V prípade raného novoveku sa navyše viac pozornosti venuje 18. storočiu, aj kvôli možnosti sledovať tendencie vývoja smerujúce k modernejšiemu chápaniu vzťahu jazyka, identity a politiky.⁸ Preto sa v texte pozornosť presunie na predchádzajúce dve storočia, ktoré bývajú v úzadí analýz sústredujúcich sa na jazyk v politickej sfére, aj ako dôsledok snahy vyhnúť sa anachronickým interpretáciám. Cieľom textu je ale poukázať na možnosť politických instrumentalizácií jazyka v tej či onej podobe aj bez toho, aby bolo nutné uchýľovať sa k metodologickému rámcu nacionalizmu v jeho modernom zmysle.⁹ Otázka jazyka v premodernom náboženskom živote, obzvlášť z perspektívy konfesionalnej podmienenosti, je aj v stredoeurópskom kontexte o čosi častejšie voleným predmetom historického bádania. Komplex problémov spätých s jazykom a religiozitou by si však vyžadoval samostatnú pozornosť, v nasledujúcom texte teda nebude ťažiskom záujmu, pričom sa tým však nemá poprieť úzka spätosť náboženského s politickým v ranom novoveku.¹⁰

Social History of Early Modern Dutch. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2005.

- 7 Na rôznorodé možnosti výskumu poukazujú príspevky v NICKLAS, T. a SCHNETTGER, M. *Politik und Sprache*.
- 8 Napríklad ALMÁSI, Gábor a Lav ŠUBARIĆ, eds. *Latin at the Crossroads of Identity: The Evolution of Linguistic Nationalism in the Kingdom of Hungary*. Leiden: Brill, 2015.
- 9 Otázka nacionalizmu býva aj pod vplyvom neskoršieho vývoja úzko spájaná s problémom jazyka. V príkladoch citovaných v texte nižšie sa tiež objavuje pojmový pár „*natio*“ a „*lingua*“. V príslušných pasážach je teda problém síce okrajovo spomenutý, nie je však v strede záujmu. Pozri napríklad (aj s odkazmi na ďalšiu literatúru) GORSKI, Philip S. *Pre-modern Nationalism: An Oymoron? The Evidence from England*. In: DELANTY, Gerard a KRISHAN KUMAR, eds. *The SAGE Handbook of Nations and Nationalism*. London: SAGE Publishing, 2006, s. 143 – 156.
- 10 Ako vstup do problematiky tu možno upozorniť na prácu MACHA, Jürgen, BALBACH, Anna-Maria a Sarah HORSTKAMP, eds. *Konfession und Sprache in der Frühen Neuzeit : Interdisziplinäre Perspektiven*. Münster: Waxmann, 2012. Slovenský kontext: KOWALSKÁ, Eva

Pod uhorskou viacjazyčnosťou sa prirodzene zvykne rozumieť používanie a interakcie vzájomne odlišných jazykov, ako maďarčina, nemčina a viacerých slovanských jazykov, ako slovenčina, chorvátčina, srbčina či rusinčina, dopĺňané latinčinou. Je však potrebné podotknúť, že v rámci každého jednotlivého, široko chápaného jazyka možno identifikovať škálu jeho variet, podmienených regionálne, sociálne či konfesiónálne, ktorých vzájomné interakcie tiež predstavujú široké pole potenciálneho výskumu. Možno teda uvažovať nielen o tom, v akých kontextoch sa napríklad v mestskom prostredí používala nemčina a kedy slovenčina či maďarčina, ale aj s ktorou varietou, „podobou“ – povedzme nemčiny – sa v akom kontexte stretávame. Rôznych možností v tomto smere si neraz boli vedomí aj sami súčasníci. Predstavitelia sedmohradských miest napríklad mohli rozlišovať medzi nemčinou a „saštinou“, teda medzi kultúrnym a literárnym jazykom spoločným s ríšskym prostredím na jednej strane a regionálnou varietou, ktorú vnímali ako svoj domáci jazyk na strane druhej. S tým súviselo aj rozlišovanie kontextov, v ktorých sa použitie danej podoby jazyka hodilo.¹¹ Ambivalentnosť v terminológii, ktorú pre pomenovanie jednotlivých variet súčasníci volili, predstavuje pre moderných historikov istú interpretačnú výzvu. Napokon sám slovenský prípad je v tomto smere príznačný a pomerne známy. V takzvanom predpisovnom období sa možno stretnúť so značnou rôznorodosťou jazykových variet, ktoré moderná jazykoveda a historiografia pomenúvajú a konceptualizujú celou skupinou termínov – okrem iného ako regionálne (západnú, strednú, východnú) bližšie určenú kultúrnu slovenčinu, češtinu biblickú i slovakizovanú, česko-slovenčinu a iné.¹² Vzhľadom na to, že nie je mojím zámerom v nasledovnom texte venovať sa tejto otázke detailnejšie, aspoň na tomto mieste je potrebné upozorniť na istú nejednoznačnosť pri definovaní hranice medzi jazykom a jeho varietou. S ohľadom na lepšiu zrozumiteľnosť textu budem používať zaužívané moderné termíny ako nemčina, maďarčina či slovenčina ako ekvivalenty k dobovej latinskej terminológii (*lingua Germanica*, *Hungarica* a *Slavica*), pokiaľ si kontext nevyžiada poukázať na špecifické významové

---

a Daniela HAARMANN. Konfessionell bedingte Sprache. Die Situation des Slowakischen im 18. Jahrhundert. In: *Yearbook of the Society for 18th Century Studies on South Eastern Europe*, 2020, roč. 3, s. 67 – 83. doi: [10.25364/22.3:2020.5](https://doi.org/10.25364/22.3:2020.5)

- 11 SZEGEDI, Edit. Zwischen Sprachen und Kulturen: Die sächsische Nation im nachreformatorischen Klausenburg (16. – 17. Jh.). Überlegungen zur vormodernen nationalen Identität. In: *Banatica*, 2010, roč. 20, č. 2, s. 177 – 193 (tu s. 189 – 190).
- 12 ĎUROVIČ, Lubomír. *Predhistória spisovnej slovenčiny*. Bratislava: VEDA, 2018, s. 119 – 134; DORULA, Ján. O jazykovej situácii na Slovensku v období protireformácie. In: *Obdobie protireformácie v dejinách slovenskej kultúry z hľadiska stredo európskeho kontextu (z príležitosti 300. výročia úmrtia Tobiáša Masnika)*. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 1998, s. 120 – 129.

nuansy.¹³ Na demonštráciu tohto rozmeru tu ako príklad môže poslúžiť chápanie pojmu „*lingua slavica/slavonica*“, ktorý sa súčasťou terminológiou interpretuje ako jazyk slovanský i slovenský. Pri analýze dobového úzu treba v prvom rade rozlišovať medzi jazykovou praxou a jej pragmatickým zachytením na jednej strane a intelektuálnou reflexiou na strane druhej. Napríklad v prostredí mestských kancelárií sa pod „*lingua slavica*“ zväčša myslí konkrétny slovenský dialekt alebo predpisovná kultúrna varieta lokálneho jazyka. Takýto výklad možno podporiť aj prípadmi, keď je tento jazyk menovaný popri poľštine či rusínčine, teda dištingcii, ktorá by v prípade „slovanského“ výkladu termínu nebola potrebná. Naopak, v prípade niektorých dobových vzdelancov sa pri tom istom termíne do popredia dostáva práve nadregionálny rozmer „*lingua slavica*“, jeho veľké geografické rozšírenie i zrozumiteľnosť. Aj napriek takejto všeobecnej identifikácii istých trendov si každý prípad použitia v prameni žiada vlastné, kontextuálne zhodnotenie.¹⁴

Pri uvažovaní o úlohách jazyka v politickej sfére je dôležité vychádzať z takeého chápania „politickosti“, ktoré by bolo primerané dobovému kontextu. Cieľavedomosť a systematickosť v ideovej aj inštitucionálnej rovine, s ktorými sa spravidla možno stretnúť pri moderných charakteristikách politických aktivít, nie sú v ranom novoveku nevyhnutne prítomné. Čiastočne to vyplýva aj z odlišného chápania podstaty a úloh politickej moci, jej legitimity a možností praktickej realizácie, ktoré všetky zase úzko súvisia s odlišným chápaním tých fenoménov, ktoré sa v modernej spoločnosti konceptualizujú pojmami „štát“ alebo „spoločnosť“. Napriek vývoju, ku ktorému práve v tejto oblasti počas storočí raného novoveku aj v uhorskom prostredí dochádzalo, stále možno v predmodernom kontexte vychádzať z absencie dichotomického páru štát/spoločnosť. V istom zmysle teda z absencie opozície verejného a súkromného v takom modernom zmysle týchto pojmov, kde by sa „verejnosť“ spájala s politickými aktivitami na úrovni štátu a s ním spätého inštitucionálneho aparátu, kým „súkromné“ by sa týkalo sféry individuálnej aktivity (aj keď v tomto kontexte nie striktno v osob-

13 V záujme lepšej názornosti výkladu je zvolený extenzívny prístup pri citovaní z pramenného materiálu, rovnako archívneho aj dostupného prostredníctvom edícií. V niektorých prípadoch sú pripojené odkazy na iné práce, predovšetkým v prípadoch archívneho pramenného materiálu, ktorý nie je všeobecne prístupný a ktorý som už v inom interpretačnom rámci citoval.

14 Okrem literatúry citovanej v poznámke 12 pre analýzu problému na neskoršom materiáli (prelom 18. a 19. storočia) pozri MAXWELL, Alexander. *Choosing Slovakia: Slavic Hungary, the Czechoslovak Language and Accidental Nationalism*. London: Tauris Academic Studies, 2009. Pre „slovanský prvok“ v intelektuálnom diskurze staršia práca BRTÁŇ, Rudo. *Barokový slavizmus: Porovnávacie štúdiá z dejín slovanskej slovesnosti*. Liptovský Sv. Mikuláš: Tranoscius, 1939. Príkladom takejto reflexie je práca Petra Révaya, najnovšie dostupná v modernej edícii: RÉVAY, Péter. *De Monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae Centuria Septem, tom. 1-2*. Ed. Gergely Tóth et al. Budapest: BTK TTI, 2021, tu tom. 2, s. 590 a nasl.

nom či rodinnom kruhu), napríklad v hospodárskej alebo široko definovanej občianskej sfére.¹⁵ Vzhľadom na charakter spoločenského systému raného novoveku tieto rôznorodé fenomény spadajú do jedného celku a vzájomne sa prelínajú. Dôležitým prvkom v tomto systéme bol jeho stavovský charakter. Príslušnosť ku konkrétnemu stavu určovala idealizovanú predstavu interakcií každého člena spoločnosti v horizontálnej rovine k seberovným príslušníkom toho istého stavu i vertikálne smerom nahor a nadol.¹⁶

Uvažovanie o politických aspektoch jazyka v ranom novoveku so sebou teda prináša aj potrebu pýtať sa na prípadnú existenciu stavovskej podmienenosti niektorých aspektov jazykovej praxe. V moderných sociálnych vedách sa tento prvok často môže redukovať na interpretáciu v duchu sociálnej podmienenosti používania daného jazyka, jeho variety alebo len konkrétneho rečového prvku, a na túto podmienenosť naviazaný rozmer sociálnej prestíže alebo kultúrneho kapitálu.¹⁷ V kontexte raného novoveku však popri uvažovaní o týchto fenoménoch nemožno zredukovať spomínaný stavovský prvok – nechávajúc nateraz bokom obmedzenia praxe – ako určujúci postavenie i „manévrovací priestor“ každého jeho člena iba na zdôraznenie sociálnej nerovnosti rôznych stavovských skupín. Keď sa teda v nasledujúcom výklade pozrieme na možnosti výskumu politických aspektov jazykovej praxe, určujúcim je práve takéto širšie chápanie „politickosti“, ktoré nerozlišovalo striktné medzi politickým, ekonomickým či administratívnym v modernom zmysle slova. Pre lepšiu orientáciu pri takomto rôznorodom výskumnom poli nám pre potreby tohto textu môžu ako smerodajné poslúžiť základné, v danej dobe tematizované princípy, z ktorých každý istým spôsobom spoluurčoval a podnecoval uvažovanie i konanie charakterizovateľné ako politické. Patria sem ciele praktickej užitočnosti, vlastného a domáceho v opozícii voči cudziemu úzko späté s ideálmi jednoty a súdržnosti kontrastujúcimi s nesúladam a rozkladom.

15 K historickej podmienenosti významu použitých termínov pozri v tejto súvislosti – aj keď primárne pre kontext nemecky hovoriaceho priestoru – príslušné heslá v edícii *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland* (ďalej GGB), vol. 2 (E – G). Eds. Otto Brunner, Werner Conze a Reinhart Koselleck. Stuttgart: Klett-Cotta, 1975, s. 801 – 862 (tu najmä s. 807 – 812); SELLIN, Volker. Politik. In: *GGB*, vol. 4 (Mi–Pre), s. 789 – 874. Pozri tiež STOLLBERG-RILINGER, Barbara, ed. *Was heißt Kulturgeschichte des Politischen?* (Zeitschrift für historische Forschung: Beihefte, 35). Berlin: Duncker & Humblot, 2005.

16 WALTHER, Rudolf. Stand, Klasse. In *GGB*, vol. 6 (St – Vert), s. 155 – 284.

17 Pozri napríklad BOURDIEU, Pierre. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press, 1992.

Prostriedok dorozumenia

Pri výskume jazyka ako fenoménu sociálnych a kultúrnych dejín je opakujúcim sa motívom prirodzená potreba zrozumiteľnosti, ktorá určuje aj rôzne prvky konkrétnej jazykovej praxe alebo potenciálne požiadavky na ňu kladené. Toto zdánlivo banálne konštatovanie nebolo ale úplne bezvýznamnou záležitosťou v situácii, keď absentovali všeobecne akceptované alebo vynucovateľné štandardizované podoby vernakulárnych jazykov, teda v situácii charakteristickej pre veľkú časť európskych spoločností raného novoveku. Ešte výraznejšie však tento fenomén vystupuje do popredia v uhorskom prostredí, vyznačujúcim sa značnou mierou vernakulárnej viacjazyčnosti. V ranonovovekom Uhorsku sa teda spoločenstvá, inštitúcie, akýkoľvek jednotliví i kolektívni aktéri pohybujúci sa v politickej sfére museli vysporiadať s úlohou skĺbiť túto rôznorodosť s pragmatickou potrebou zrozumiteľnosti a prístupnosti. Požiadavka zabezpečenia zrozumiteľnosti pre praktickú potrebu sa v individuálnej rovine zároveň úzko spájala s vyššími nárokmi na jazykové kompetencie. V neskoršom období, počínajúc záverom 18. storočia, sa riešenie čoraz častejšie hľadalo v zjednocovaní oficiálnej politickej jazykovej praxe a v úsilí prispôsobiť mu zvyšok sociálnej reality. V ranom novoveku sa zvyčajne s takýmito cieľavedomými tendenciami prinajmenšom v Uhorsku nestretávame.

Nezanedbateľnú rolu pri zabezpečovaní zrozumiteľnosti zohrávalo naďalej rozšírené používanie latinského jazyka pre písomnú komunikáciu v širokej škále sociálnych a kultúrnych kontextov, politické nevynímajúc. Jedným z faktorov bolo, pochopiteľne, pretrvávajúce starších vzorcov, v dôsledku ktorých bola písomná kultúra ako taká pomerne dlho do veľkej miery vlastne synonymnou s kultúrou písanou latinsky. K pretrvávajúcej širokej akceptácii prispievala práve rozvinutá písomná tradícia a záväzná terminológia so stabilným významom. Najmä v prípade dôležitých právnych, politických a teologických aktov bola veľmi dôležitým kritériom jednoznačnosť. Akékoľvek nejasnosti v pojmoch by mohli otvárať priestor viacerým interpretáciám, vzbudzovať nedôveru a stať sa nástrojom destabilizácie. Používanie latinského jazyka s jeho zaužívanými formuláciami, štylizáciami a pojmovým aparátom sa samo mohlo stať prostriedkom zabezpečovania dôvery, dôležitého prvku pri politických aktivitách.¹⁸ Svedectiev

---

18 Dôležitosť dôvery v písomný akt vo viacerých rovinách na príklade stredovekých uhorských miest analyzuje SZENDE, Katalin. *Trust, Authority, and the Written Word in the Royal Towns of Medieval Hungary*. Turnhout: Brepols, 2018. Rozmer terminologickej stálosti a jasnosti zohrával rolu aj v konfesionálnych sporoch raného novoveku, ako to na úlohách latinčiny a češtiny v prípade slovenských evanjelikov v závere 16. storočia dokladuje KOWALSKÁ, Eva. Language as a means of transfer of cultural values. In: BURKE, Peter a Ronnie Po-Chia HSIA, eds. *Cultural Translation in Early Modern Europe*. New York: Cambridge University Press, 2007, s. 52 – 64 (tu s. 55 – 56).

o takýchto postojoch možno nájsť v rôznych typoch prameňov. Napríklad v liste z 9. marca 1551, ktorým informoval Ferdinanda I. o výsledkoch nedávneho sedmohradského snemu, uvádza, že Juraj Utešenovič Martinuzzi (Frater Georgius) ich má k dispozícii v ľudovom jazyku. Nariadil ich však preložiť do latinčiny, keďže tak budú pre panovníka jasnejšie či vhodnejšie.¹⁹ Svedectvom o vnímaní potenciálu pre nejednoznačnosť vážnych politických aktov sú aj poznámky Ferdinanda I. z roku 1561 na margo príprav snemu v súvislosti s korunováciou jeho syna Maximiliána. V komunikácii s panovníkom členovia uhorskej rady vzhľadom na komplikovanú situáciu a spory o legitimitu odporúčali pridržať sa starých práv a zvyklostí kráľovstva, medzi ktorými sa zmienili aj o tom, že Uhri ustanovujú kráľa spoločným a jasným vyhlásením vo svojom jazyku.²⁰ Ferdinand I. sa však vo svojej reakcii – okrem spochybňovania práva voľby kráľa – pristavil aj pri záležitosti jazyka. V jeho odpovedi z 21. marca 1561 radcom sa vyjadruje nádej, že použitie maďarského jazyka by so sebou nenieslo riziko vážnych chýb do budúcnosti, najmä vzhľadom na to, že je zvykom snem zvolávať latinsky. O záležitosti sa ešte očakáva diskusia s nádejou, že slová sa nestanú zdrojom hádok.²¹ V prípade takého politicky i symbolicky dôležitého aktu, akým bola korunovácia, malo pre nasledujúce mocenské pomery váhu každé slovo svojím obsahom i formou. S historickými a inštitucionálnymi zvyklosťami a tradíciami boli navyše späté aj faktory prestíže, sociálnej a stavovskej primeranosti.

K používaniu latinčiny prispievala tiež jej pozícia dorozumievacieho prostriedku, presahujúceho obmedzenia jednotlivých vernakulárnych spoločností. Svedectvom tu môžu byť rôzne príklady z písomnej komunikácie medzi mestami a šľachticmi. V dvadsiatych rokoch 16. storočia napríklad predstaviteľia zemepanského mesta Vranov nad Topľou prosili bardejovskú mestskú radu, aby sa na nich v budúcnosti písomne obracala radšej po latinsky, keďže nedispo-

19 *Monumenta Hungariae Historica* (ďalej MHH) 3: *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae* (ďalej MCRT), vol. 1 (1540 – 1556). Ed. Sándor Szilágyi. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1875, s. 318: „[...] *quę omnia scripto hodie ad me allata sunt, ex quibus Maiestas vestra omnium illorum animum facile deprehendet, quę cum lingua nostra wlgari scripta essent, latina fieri jussi, quo magis ea maiestati vestrę constarent*“.

20 MHH 3: *Monumenta Comititalia regni Hungariae* (ďalej MCRH), vol. 4 (1557 – 1563). Ed. Vilmos Fraknói. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1876, s. 460 (odpoveď uhorských radcov z 19. marca 1561): „*Gens vero Hungara, suo idiomate, novi Regis creacionem communi et usitato electionis vocabulo exprimeret solet.*“

21 MHH, 3: MCRH, vol. 4, s. 471 – 472 (odpoveď Ferdinanda radcom z 23. marca 1561): „*Quam significationem vero vocabulum Electionis in idiomate Hungarico habeat, de eo maiestas caesarea non laborat; sed quia conuentus solent indici in lingua latina non Hungarica, cauere debet ne verba talia ponantur ex quibus postmodum grauis aliquis error nascatur; atque dummodo maiestati suae caesareae cum fidelibus suis consiliariis (ut aequitas poscit et maiestas sua futurum sibi persuadet), de re ipsa conueniat, sperandum est de nudis vocabulis nullam disputandi aut contendendi causam reliquam fore.*“

nujú notárom, ktorý by v dostatočnej miere zvládal viesť písomnú komunikáciu v nemčine.²² V roku 1577 sa s podobnou požiadavkou na kráľovské mesto Šopron (maď. Sopron) obrátil tamojší kráľovský kapitán János Devecseri Csóron s dodatkom, že nemčine dobre nerozumie.²³ V tejto súvislosti treba dodať, že schopnosť čítať a písať nemuseli byť vždy zvládané súčasne, porozumenie textu bolo o čosi jednoduchšou znalosťou než jeho samostatné spísanie. Problémom navyše nemusela byť iba nemčina ako v citovanom príklade, ale aj latinčina. Ako na to poukazujú iné výskumy – v rámci možností pramenného materiálu – radoví šľachtici sami nemuseli disponovať ani dostatočnými znalosťami latinského jazyka v rovine čítania, nehovoriac už o písaní, a to aj v prípade, že boli činní v stoličnej správe.²⁴

Pochopiteľne, aj schopnosť písomnej komunikácie v iných, v Uhorsku bežných vernakulárnych jazykoch sa čoraz viac stávala užitočnou, prinajmenšom pre osoby zodpovedné za vedenie písomnej agendy. V regionálnom rámci sa tieto očakávania objavovali pomerne skoro, v závislosti od lokálneho kontextu. Slobodné kráľovské mestá v regiónoch so slovenskou populáciou prejavovali už od 15. storočia záujem o notárov, ktorí by boli napríklad schopní viesť písomnú agendu v českom jazyku. Špecifickými a v slovenskej historiografii pomerne dobre známymi sú v tomto smere prípady Žiliny, Trnavy a Bardejova, ktoré je potrebné vnímať aj v kontexte husitských vpádov a bratríckej hrozby.²⁵ V bardejovskom prípade však aj po odoznení bezprostredného nebezpečenstva ostával dôraz na tento rozmer prítomný ešte aj počas 16. storočia, nepochybne aj v súvislosti s intenzívnymi hospodárskymi a kultúrnymi kontaktmi so susedným

---

22 Štátny archív Prešov (ďalej ŠA PO) – pracovisko Bardejov (ďalej p. BJ), fond Magistrát mesta Bardejov (ďalej f. MMB) – Missiles, rok 1528, sign. 5877 (15. marca 1528): „[...] *significamus d. v. [...] quod talles interpretes habere non possumus qui nobis perfecte (?) ad intellectum nostrum exprimere possent quare rogamus v. d. vt nobis in idiomate latino litteras formare velitis vt perfecte intellegere possumus dictas litteras*“. Pozri tiež BENKA, Peter. *Mesto a jazyk: Bardejov v ranom novoveku*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2018, s. 127.

23 „*Litteras ipsas Germanicas in specie remissimus, rogamusque vestras prudentes ac circumspectas dominationes, velint nobis de ista re et alias semper Latine scribere, nam alioquin nos voluntatem vestrarum dominacionum intelligere non possumus*.“ Citované podľa SZENDE, K. Trust, Authority, and the Written Word, s. 211.

24 TÓTH, István György. *Literacy and Written Culture in Early Modern Central Europe*. Budapest: CEU Press, 2000, s. 96 – 101.

25 VARSÍK, Branislav. Udomácnenie češtiny na Slovensku a jej funkcia v XV. a XVI. storočí na Slovensku. In: VARSÍK, Branislav, ed. *Slovenské listy a listiny z XV. a XVI. storočia*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1965, s. 11 – 88. Známý prípad Žiliny: KUCHAR, Rudolf, ed. *Žilinská právna kniha. Preklad magdeburského práva, zápisy právnych úkonov žilinských mešťanov + Obrazová dokumentácia*. Bratislava: VEDA, 2009. Pre sociálno-historickú analýzu pozri BADA, Michal. *Život v Žiline v zrkadle jej mestskej knihy*. Bratislava: VEDA, 2011.

Malopoľskom.²⁶ Keď v šesťdesiatych rokoch 16. storočia hornouhorský hlavný kapitán František Zay potreboval v riešení istých záležitostí komunikovať s Poľskom, obrátil sa na bardejovských mešťanov s prosbou o pomoc, keďže v ich radoch predpokladal dostatočné skúsenosti i jazykové kompetencie vďaka kontaktom s poľským prostredím.²⁷ Posledný príklad upriamuje pozornosť na cezhraničné kontakty. Otázka politických vzťahov v ranom novoveku na diplomatickej úrovni a s tým súvisiaci jazykový rozmer je však značne rozsiahlou témou, ktorá by si zasluhovala samostatné spracovanie.²⁸

V celokrajinskom rámci je možné tento trend k využívaniu jazykových kompetencií v politickej sfére obzvlášť dobre sledovať na príklade centrálnych funkcionárov, inštitúcií a ich úradníkov. Keďže ich úlohou bolo v čoraz väčšej miere komunikovať s celou škálou adresátov naprieč rôznymi regiónmi i vernakulárnymi jazykovými komunitami, napriek univerzálnemu používaniu latinčiny bola akákoľvek jazyková kompetencia navyše vítaná. Keď Uhorská komora hľadala kandidátov na posty tridsiatnikových alebo iných úradníkov, medzi požiadavkami figurujú popri latinčine často aj znalosti ďalšieho, v kráľovstve bežného jazyka. V roku 1607 sa napríklad pri hľadaní úradníka do Komárna spomínali okrem praktických skúseností aj znalosti maďarčiny a slovenčiny.²⁹ Keď v roku 1644 hľadal Abraham Hoffman, vrchný správca vojenského zásobovania pre uhorské bojisko, ďalšieho úradníka do svojich služieb, zdôrazňoval praktickú potrebu kandidáta znalého slovenčiny, keďže na vidieku mnoho ľudí nehovorí vôbec ma-

26 Pozri edíciu SROKA, Stanisław A., ed. *Dokumenty polskie z archiwów dawnego Królestwa Węgier, tom. 1-5*. Kraków: Towarzystwo Naukowe Wistulana, 1998 – 2012.

27 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Missiles, rok 1564, bez sign. (list z 25. mája 1564): „*Quoniam autem vt dominationes vestrae optime noverunt oportet me ad eam rem habere, tum more autoritatis causa tum ob respectumque nostri Principis tales idoneas personas qui et consilio Polonorum, et morem atque leges Polonicas ac etiam Polonicam simul et latinam linguam scirent. Non dubito autem inter Vestras dominationes ex dominis civibus plurimos tales inveniri, quorum opera ac industria hoc meum negotium pro honore et dignitate nostre Patrie ac Principis, quod spectare videtur futurum omni et comune commodum, exequi optime possit.*“ Pozri tiež BENKA, P. Mesto a jazyk, s. 134.

28 Kategóriám ľudí raného novoveku prekračujúcich svojimi aktivitami politické hranice je – aj z kultúrohistorických a jazykových perspektív – v súčasnej historiografii venovaná značná pozornosť. Z uhorského prostredia napríklad KÁRMÁN, Gábor. *A Seventeenth-Century Odyssey in East Central Europe: The Life of Jakab Harsányi Nagy*. Leiden: Brill, 2015. V európskej perspektíve napríklad DURCHHARDT, Heinz a Martin ESPENHORST, eds. *Frieden übersetzen in der Vormoderne: Translationsleistungen in Diplomatie, Medien und Wissenschaft*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2012.

29 Österreichisches Staatsarchiv (ďalej ÖStA), Allgemeines Verwaltungsarchiv – Finanz- und Hofkammerarchiv (ďalej FHKA), f. Alte Hofkammer (ďalej AHK), Hofffinanz Ungarn (ďalej HFU) – Akten, Konvolut 213, fol. 153: „[...] weil derselb der gebrauch bei der dreißigst Ambten erfahren, wie auch der hung[arischen] vnd Slawakischen Sprachen, so dießorts vonnoten, kundig sein soll“.

d'arsky.³⁰ Ešte výraznejšie je tento aspekt prítomný v inštrukciách pre kanceláriu, pripravených pri ustanovovaní ampringenovského gubernia začiatkom sedemdesiatych rokov 17. storočia. Do administratívnych služieb by sa mali prijať viacerí pisári, s požiadavkou, aby popri latinčine slovom i písmom ovládali ďalšie hlavné uhorské jazyky, teda nemčinu, maďarčinu a slovenčinu.³¹

Uvedené príklady zohľadňovania viacjazyčnosti v politickej praxi sa týkali zväčša notárov, pisárov či reprezentantov miest, teda tých sociálnych skupín, ktoré sa do istej miery profesionálne venovali písomnej kultúre a oficiálnej komunikácii. V prameňoch však možno nájsť aj správy o ďalších kontextoch, v ktorých sa viacjazyčnosť v politickej rovine dostávala do popredia i o stratégiách, s ktorými sa k fenoménu prakticky pristupovalo. V závere 17. storočia si napríklad v kráľovských mestách po ich obsadení jednou či druhou z bojujúcich strán noví páni nechávali od mešťanov skladať prisahy vernosti. Najmä v prípade predstaviteľov protihabsburského odboja bola dôležitým komunikačným prostriedkom maďarčina a v tomto jazyku teda boli formulované aj požadované prisahy. V prostredí jednotlivých miest sa však tieto texty prekladali podľa aktuálnej potreby mešťanstva do iných jazykov, napríklad nemčiny či slovenčiny. Keď sa v roku 1682 Bardejov dostal do rúk Imricha Tököliho (Thököly), maďarskú prisahu vernosti notár predčítal a následne kvôli zideným mešťanom preložil do latinčiny, nemčiny i slovenčiny.³² Podobné pragmatické motivácie zohrávali

30 ÖStA, FHKA, f. AHK, HFU – Akten, Konvolut 397, fol. 78r.: „[...] *auf genommenen Proviandt beförderer noch zween anndere darundten habe aufnehmen müssen, welche sowohl der Sclawonisch als hungarischen Sprachen erfahrn, zuemahlen auf dem Lanndt alles Sclawonisch redet unndt viel der Leüth nit ein Worth hungarisch verstehen*“.

31 ÖStA, Haus- Hof- und Staatsarchiv (ďalej HHStA), f. Ungarische Akten, Allgemeine Akten, Fasc. 179, fol. 39 – 40: „[...] *die übrige Cantzley Verwandten auch, und deren ieder mehrer Sprachen, undt zwar die Nationales Hungari nebst der Mütterlich und Inlandischen hungarisch und slawakisch, die latienische; die Teütschen aber, nebst der teütschen auch perfect lateinische, und wo möglich etwas der slawakisch kundig sein, dieselbe auch insgesambt eine gute Vernunfft vndt Erfahrungheit, und absonderlich sauber und correcten handschreiben in denen Sprachen nothwendig haben müssen.* | *Das Cameral gutachten gehet auch zwar auch noch dahin, zue etlich mäßiger Erstarung der Canzleys Costen, nur einen Registrator undt nur ein Expeditor zunehmen und einem jedem einen Vice mit halber besoldung zu adjungiren: Vns ist aber hingegen beygefallen, daß ein solcher Registrators Lateinisch, hungarisch slawakisch und Teütsch, wie auch sein Adjunctus ebenfalls der Expeditor mit sein Adjuncto eben diese Sprachen alle, reden und schreiben können müsste, so gleichwohl nit leicht zu finden seyn würde vnd sonderlich wann derselber ein oder ander officers in absentia Secretariorum ob infirmitatem, vel aliam causam legalem in Rath etwas in gedachten Sprachen zu referiren abzulesen hette*“. Kratšia pasáž citovaná aj v BENKA P. Mesto a jazyk, s. 185 (tam podľa starej paginácie prameňa 26).

32 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 57, s. 140 – 141: „[Dominus Comes et Generalis exercitus Hungaricis] *habere vult ut siquidem Civitas haec fidei & fidelitate ejus Excellentiae sese submisisset [...] sequenti tenoris praescripta formula, Iudicem substitutum, cum toto Se-*

rolu tiež pri každoročnej obnove magistrátov. Okrem voľby mestských predstaviteľov a úradníkov bolo súčasťou tohto procesu aj skladanie účtov za predošlý rok. Odchádzajúci magistrát týmto spôsobom pred mestskou komunitou – šírka zainteresovaných sa medzi jednotlivými mestami líšila – deklaroval svoje čestné počínanie a zároveň prakticky i symbolicky demonštroval, že sa zodpovedá komunite. Najmä od prelomu 17. a 18. storočia sa opakovane stretávame s tľmočením predkladaných dokumentov a vôbec diania aj do iných jazykov, než bývalo zaužívané. Vo väčšine prípadov šlo o slovenčinu, ktorá sa popri dovtedy dominantnej nemčine v mestskej praxi čoraz viac presadzovala.³³ Možno však nájsť aj zmienky o prekladaní kráľovských mandátov alebo iných dokumentov centrálnych orgánov, ktoré bývali formulované v latinčine. Keď bolo zainteresované širšie meštianstvo, pri ktorom nebolo možné predpokladať dostatočnú znalosť latinského jazyka, pristúpilo sa aj k tomuto kroku, aby bolo príslušné dianie každému zrozumiteľné, ako sa to občas aj explicitne vyjadruje.³⁴

To však neznamená, že sa v politickej rovine nevyskytli aj situácie konfrontačnejšieho charakteru, v ktorých jazyková rôznosť zohrávala rolu. Príkladom môže byť situácia z Levoče zo začiatku sedemdesiatych rokov 17. storočia. V napätej atmosfére zintenzívňujúcej sa protireformácie a centralizačných tendencií komisári komory využili v konfrontácii s predstaviteľmi mesta aj jazykový aspekt: Keď sa totiž mestskí radní pokúsili so Žigmundom Hollóom, vyslancom Spišskej komory, komunikovať po nemecky, boli napomenutí, aby prešli na maďarčinu. Zaujímavá je dvojakosť argumentácie komorského komisára, ktorý uviedol, že po nemecky nerozumie a navyše sa aj tak nachádzajú v Uhorskom kráľovstve, uprednostniť teda treba uhorský (maďarský) jazyk. Keďže však predstavitelia mesta argumentovali neznalosťou iného než nemeckého jazyka, muselo sa nájsť kompromisné riešenie a panovníkov latinský dekrét bol na mies-

---

natu, & praesentibus Senioribus in sui praesentia corporale Iuramentum praedicente eodem Vice Notario, praestare jussit: Formulae vero illius tenor & continenta de verbo ad verbum uti sequitur talis fuit [...] & quia Hungarico idiomate erat concepta, translata confessim est in idioma ob Cives diversis lingvis utentes, Latinum, Germanicum & Sclavonicum. [...] caetero vero Cives & signanter exauctoratus Catholicus Magistratus, sicut & ejus communitas, seorsim in lingua quisque sibi materna [...] praemissum Juramentum omnes ad unum praestiterunt. “ Pozri tiež BENKA P. Mesto a jazyk, s. 195.

33 O prekladaní reštauračných dekrétov počas 18. storočia do slovenčiny (napríklad Trnava, Prešov, Banská Štiavnica, Sabinov) alebo maďarčiny (Prešporok/Bratislava, Košice) informuje ŠPIESZ, Anton. *Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680 – 1780*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1983, s. 109 – 111.

34 V prípade Bardejova napríklad záznam z roku 1773: ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 78, s. 439: „*Restauratorio Dispensatorium Mandatum Vienna, via Ex. Camerae Regiae Hungarico Aulicae transmissum, more solito omni cum devotione publicatum, et per extensum vernacula, pro necessaria omnium directione explanatum est Lingua, quo taliter publicato existente.*“ Pozri tiež BENKA P. Mesto a jazyk, s. 217 – 218.

te prekladaný do ich rodného jazyka.³⁵ V jednej situácii sa tak spája rozmer zrozumiteľnosti a istej politickej inštrumentalizácie v duchu rozlišovania domáceho a cudzieho.

Domáce verzus cudzie

Politické spoločenstvá predmodernej doby podobne ako iné kolektívne entity implicitne aj explicitne definovali charakteristiky alebo podmienky svojho členstva, čím sa vymedzovali hranice príslušnosti k nemu. Ako dôsledok vyvstávalo teda povedomie o tom, čo je domáce a vlastné, a čo je cudzie. V prípade predmoderných stavovských spoločenstiev všeobecne a uhorských podmienok konkrétne mohli byť tieto charakteristiky i podmienky definované rôznorodými spôsobmi, s meniacou sa mierou záväznosti i premietnutia do praxe. Do súboru fenoménov, prostredníctvom ktorých sa „domovskosť“ alebo „cudzosť“ mohli v dobových politických diskurzoch i praxi tematizovať, sa dá zaradiť aj jazyk.

Ešte pred prístupím ku konkrétnym príkladom a načrtnutiu možností, ktoré sa ďalšiemu výskumu v tomto smere otvárajú, je potrebné uviesť niekoľko poznámok, aby sa predišlo riziku anachronických interpretácií. V prvom rade sa zdá neprimeraným považovať v podmienkach raného novoveku jazyk sám osebe za rozhodujúce alebo primárne kritérium príslušnosti k istému celku. Naďalej platí vyššie načrtnutý stavovský rozmer spoločenských vzťahov založený na presvedčení o prirodzenom hierarchickom rozvrstvení spoločnosti. Modernou terminológiou by ho bolo možné charakterizovať ako systém vyvierajúci z komplexu politicko-právnych a socioekonomických kritérií, ktoré spoluurčovali podstatu konkrétneho stavu. Ten bol však sprevádzaný aj súborom kultúrnych fenoménov a vzorcov správania, ktoré sa považovali za primerané tej-ktorej pozícii v spoločnosti, prípadne boli vnímané ako prirodzené a od príslušníkov daného stavu sa očakávali. Najmä pri vyššie postavených osobách zohrávali nemalú rolu aj otázky prestíže a vedomej sebareprezentácie, takmer na každej úrovni spoločnosti

---

35 HAIN GÁSPÁR Lőcsei krónikája. Eds. Jeromos Bal, Jenő Förster a Aurél Kauffmann. Lőcse: Reisz József. T. könyvnomó intézete, 1910 – 1913, s. 435 – 436: „*Welches auch des andern Tages [sc. 28. júna 1675] geschehen, vndt gingen alle [sc. Richter, Rath Vormündt vnd eine ganze erwehlte Gemein] hinn in sein [sc. H. Sigismundus Hollo Camerherr von Caschau] Quartier, mit den deütschen Mänteln, vnd nach deme der Herr Richter, Herrn Commissarium beneventiret, vnd inn Deütscher sprach in Nahmen der Stadt empfangen, hatt H. Commissarius begehret, mann wolte doch Vngrisch mit ihm reden, Theilsz seinetwegen der kein Perfecter Deütscher, vnd der Canonorum wegen, die alsz Zeügen da waren, der deütschen sprach auch nicht kundig, Theilsz auch weill wier vnter einem Vngrischen König in Königreich Vngern lebten. Darauff Uhme zur antwortt worden: dasz wier alsz deütsche, wie Er aus dem habit abnehmen kann, keine andere sprach alsz deütsch reden könten. Welches Er wiewohl vngern geschehen lassen; vnd darauff hatt Er den Königlichen Befelch hervorgezogen, demselen nicht allein in Lateinischer sprach verlesen, sondern auch verdeütschen laszen, damit solchen jedermann verstehen vnd fassen möge.*“

navyššie koncept cti.³⁶ Prisúdiť jazyku primeranú pozíciu v tomto komplexe fenoménov nie je jednoduchou záležitosťou, keďže je potrebný dôrazne kontextuálny prístup, ako je na to poukázané aj na nižšie citovaných príkladoch. Na tomto mieste je možné zatiaľ vysloviť iba všeobecné konštatovanie, že otázka jazyka nebývala v ranom novoveku „prvotným hýbateľom“, ale aj pri opozícii „domáci“ a „cudzí“ sa často objavovala v podobe sekundárneho polemického argumentu. V rôznych podobách bol navyše jazyk tematizovaný v úzkom spojení s inými kultúrnymi fenoménmi a využívaný na presadzovanie takých špecifických politických cieľov, v jadre ktorých síce jazyk ako taký nevyhnutne nefiguroval, jeho zahrnutie mohlo ale danému politickému konaniu alebo uvažovaniu prepožičiavať emocionálnu silu a naliehavosť. Problém jazyka – ak vôbec prišiel na pretras – býval skôr symbolom, než podstatou. Zároveň sa mohol stať vhodným prostriedkom v kontexte už načrtnutého uvažovania o „domacom“ a „cudzom“. V uhorskom prostredí sa to mohlo diať dvomi spôsobmi, zdôrazňovaním špecifického charakteru jedného z jazykov alebo, naopak, argumentovaním viacjazyčnosťou ako neoddeliteľnou súčasťou miestneho politického povedomia.³⁷

Jedným zo špecifických príkladov, kde bol v politickej argumentácii popri iných fenoménoch spomenutý aj jazykový rozmer, je dekrét snemu z roku 1505. V zložitej politickej atmosfére sa na rákošskom poli zidená šľachta vymedzovala voči plánom dynastických dohôd s cudzími vládcami. V texte sú prítomné úvahy o spoločných predkoch, krvi či rode, pričom z neho zaznieva aj rozhorčenie nad tým, že niet v kresťanskom svete iného národa (*nacio seu gens*), ktorý by nemal kráľa zo svojho streda. Kráľovstvo nebolo nikdy v horšom stave a nebezpečenstve než za daných čias, keď je pod vládou cudzincov a nie svojich vlastných, toho istého jazyka (*linguagi*). V prípade, že by v budúcnosti došlo k uprázdneniu trónu, účastníci sa zaväzujú, že si za kráľa nezvolia príslušníka cudzieho národa ani jazyka.³⁸ V danej situácii možno identifikovať jednu z polôh, v ktorých sa

36 DÜLMEN, Richard van. *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století)*, vol. 2: *Věsnice a město*. Prel. Martina Nováková. Praha: Argo, 2006, s. 171 – 208.

37 Na tomto mieste sa sústredím na prvý prístup. Problém idey „jazykov vlasti“ by si zaslúžil širšie spracovanie v prepojení s intelektuálnymi dejinami, nateraz pozri napríklad MISKOLCZY, Ambrus. *Hungarus Consciousness in the Age of Early Nationalism*. In: ALMÁSI, G., ŠUBARIČ, L. *Latin at the Crossroads*, s. 64 – 94; BENKA, Peter. *Jazyky uhorskej vlasti: Jazykové učebnice Mateja Bela*. In: DOMENOVÁ, Marcela, ed. *Liber – Verbum – Monumentumque*, vol. 5: *Jazyk, školstvo a literatúra v dejinách Slovenska*. Prešov: Štátna vedecká knižnica, 2021, s. 9 – 21.

38 Citované podľa BAK, János. *Königtum und Stände in Ungarn im 14. – 16. Jahrhundert*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1973, s. 158 – 159: „*Regnum hoc nunquam maius detrimentum, nunquam maius periculum et desolacionem subiisse, quam tunc, quum sub forensi dominio et non sui linguagii fuit tentum et gubernatum. [...] Maxime etiam et precipue ea ratione inducti, que per totum orbem nulla dinoscitur nacio seu gens, que non de gente et sanguine atque natione sua Regem et Dominum sibi eligeret. [...] extunc de cetero in perpetuum nullum*

jazyk v politických sporoch ocital. Problémom bola vláda cudzincov nestotožnených s kráľovstvom a vlasťou – ďalší termín, ktorý sa v texte v nemalej miere vyskytuje – a rozdielnosť jazyka sa stala len jedným z prejavov tejto cudzosti. Zdieľanie jazyka samo osebe sa v použitej argumentácii nestávalo príčinou istých politických postojov, bolo vonkajším znakom, respektíve jedným z nich, v istom zmysle azda aj predpokladom vnútorného princípu, prirodzených spoločných záujmov vo vzťahu k politickej realite. Spájanie latinských termínov „*natio*“ a „*lingua*“ malo hlbšie, stredoveké korene v uhorskom i európskom kontexte, nešlo teda nevyhnutne o inováciu, ale o formalizovaný spôsob vyjadrenia „prináležitosti“ alebo „odlišnosti“.³⁹ Politizovaný býval najmä pri potrebe obrany mocenských pozícií a ambícií domáceho spoločenstva, napríklad ako súčasť korunovačných dekrétov, kde sa objavuje zmienka o neudeľovaní postov cudzincom, ktorá však nie je za každých okolností rozšírená v symbolickej rovine prostredníctvom explicitnej narážky na jazyk.⁴⁰ Zvyčajne je však toto prepojenie tematizované a jeho motivačný potenciál využitý v situáciách, keď mohli poslúžiť konkrétnemu aktuálnemu politickému cieľu, ako napríklad v roku 1505 v prospech domácich politických ambícií. V období po bitke pri Moháči sa v súvislosti s bojmi medzi Jánom Zápoľským a Ferdinandom Zápoľským objavovala takáto inštrumentalizácia pojmového páru „*natio*“ a „*lingua*“ v rôznych kontextoch ako jeden z prostriedkov argumentačného súperenia medzi zápasiacimi stranami. Ako príklad tu možno uviesť Zápoľského list týkajúci sa bardejovského farára Krištofa z roku 1527, ktorým sa nútený odchod farára z postu i mesta interpretoval nenávisťou mešťanov k „*uhorskému národu i jazyku*“.⁴¹ Situáciu

---

penitus exterarum nacionum cuiuscunque lingagii in Regem nostrum eligemus.“ Pozri tiež KUBINYI, András. Az 1505. évi rákosi országyűlés és a szittyá ideológia. In: *Századok*, 2006, roč. 140, č. 1, s. 361 – 374.

- 39 Príkladom staršieho prepojenia oboch termínov v textoch politického charakteru v Uhorsku je 5. článok korunovačného dekrétu kráľa Albrechta, príznačne panovníka prichádzajúceho spoza hraníc, z 29. mája 1439: „*Item, quod alienigenis et forensibus hominibus, cuiuscunque nationis et linguagii existant, officia in ipso regno nostro non commitemus.*“ Citované podľa BAK J. Königtum und Stände, s. 139. Ďalšie príklady s komentárom v BURKE, P. Languages and Communities, s. 16, 160 – 162.
- 40 V listine o potvrdení starých privilégií a práv v prípade voľby za kráľa, ktorú 20. novembra 1526 pre uhorských magnátov vydal Ferdinand Habsburský, je reč iba o „*alienigenis*“ a „*Regno Hungariae externos*“, bez potreby takúto „cudzosť“ tematizovať aj na rovine jazyka. BAK J. Königtum und Stände, s. 163.
- 41 Egyháztörténeti emlékek a Magyarországi hitújítás korából, tom. 1. Eds. Vincze Bunyitay, Rajmond Rapaics a János Karácsonyi. Budapest: Szent István Társulat, 1902, s. 351: „[...] *isti rebelles et inobedientes cives Bartphenses, non contenti, quod a nostra Maiestate infediliter defecerunt, adhuc soleant multa quotidie moliri in nostri despectum et contumeliam totius nationis Ungaricae [...] non habita legitima causa, sed magis odio linguae et nationis Ungaricae, precipitanter et inconsulte de officio plebanatus [tuam venerabilitatem] deposuisse.*“ Pozri tiež BENKA P. Mesto a jazyk, s. 121.

treba vnímať v jej komplexnosti, najmä v kontexte prechodu mešťanov z jednej bojujúcej strany na druhú, doplnenú o aplikáciu reformačných zmien v cirkevnom živote, s ktorými sa farár Krištof nestotožňoval. Pojmový pár „národ“ a „jazyk“ sa však vo vyhrotenej situácii opäť ukazoval ako užitočný argumentačný nástroj, aj keď v praxi nešlo o hlavný motivujúci faktor politického konania. Poukazuje skôr na symbolickú hodnotu jazyka pre opozíciu domácich stavovských záujmov voči cudziemu dynastickému a jeho domácim spojencom.

Takáto hodnota jazyka v politickej argumentačnej rovine v prostredí uhorského stavovského spoločenstva rezonovala aj neskôr, mimo rámca otvoreného konfliktu. Habsburskí panovníci trávili väčšinu času mimo hraníc kráľovstva, čo bolo samo osebe uhorskými stavmi citlivo vnímané, no na symbolickej úrovni to navyše podnecovalo isté vnímanie „vzdialenosti“ nielen fyzickej, ale aj kultúrnej, mentálnej či záujmovej. Príznačným je tu svedectvo Jána Listiho (Liszthy), biskupa a uhorského kancelára, z roku 1570, ktorý sympatie časti uhorskej šľachty k Jánovi Žigmundovi vysvetľoval tým, že s nimi zdieľa jazyk a žije medzi nimi.⁴² Potenciálny aspekt „odcudzenia“ či rozchodu plánov panovníka a stavov ako článkov jedného politického tela mohol nadobúdať výraz aj v jazykovej rovine.⁴³ Z uhorského prostredia síce nemáme do činenia s takým cieľavedomým formulovaním jazykovej politiky, aké reprezentujú zákony českého snemu z roku 1615 na podporu českého jazyka,⁴⁴ napriek tomu sa však aj tu dá stretnúť so zaujímavými svedectvami o rolách jazyka v politickej imaginácii. Pripomenúť tu možno vyššie citovanú komunikáciu členov uhorskej kráľovskej rady s Ferdinandom I. Pri diskusii o korunovačnej prísahe radcovia vo svojej odpovedi zdôrazňujú jej obsahovú i formálnu podobu, sledujúc politický zámer zachovania aktu voľby panovníka ako súčasť korunovačného snemu a úsilie vyhnúť sa akceptácii automatického dedičného nástupníctva. O slovách volebného

42 PÁLFFY, Géza. *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century*. Boulder: Social Science Monographs, 2009, s. 159.

43 Stavovský a krajinský rozmer chápania, použitie rôznych typov metafor, ako aj špecifická vzťahov medzi stavmi/kráľovstvom a panovníkom/dvorom či (ne)užitočnosť takéhoto bipolárneho nazerania na problém politických interakcií raného novoveku sa tešia značnému záujmu súčasnej historiografie. Z množstva dostupnej literatúry tu možno upozorniť na analýzu blízkych rakúskych pomerov (tam aj ďalšia bibliografia): STROHMEYER, Arno. *Konfessionskonflikt und Herrschaftsordnung : Widerstandsrecht bei den österreichischen Ständen (1550 – 1650)*. Mainz: Verlag Philipp von Zabern, 2006, obzvlášť s. 12 – 21, 58 – 65, 415 – 433.

44 Text článkov „O zachování starožitého jazyka českého a vzdělání jeho“ publikovaný v PRAŽÁK, Albert. *Národ se bránil: Obrany národa a jazyka českého*. Praha: Sfinx, 1945, s. 40 – 41. Pre uhorský kontext možno spomenúť zákon z roku 1608 o rovnoprávnosti uhorských „naciones“ pri voľbách do magistrátov miest, citovaný v poznámke č. 58. Ten sa však nezaobera výlučne jazykom a jeho podporou takým cieľavedomým spôsobom ako český prípad.

aktu sa vyjadrujú, že ich prijali akoby priamo od predkov a že nebolo zvykom, aby akýkoľvek kráľ nastúpil na trón bez toho, aby nezneli z úst všetkých prítomných v jazyku vlasti ako symbol prijatia.⁴⁵

Istý jazykový rozmer sa opakovane objavuje v súvislosti s priebehom snemových zasadnutí.⁴⁶ V roku 1578 napríklad panovník predniesol svoje návrhy po latinsky – podľa svedectva prešovských vyslancov „potlačeným hlasom“ – a následne boli maďarsky jasne zopakované zúčastneným.⁴⁷ Výber jazyka mohol byť prejavom dobrej vôle a udať tak tón priebehu rokování snemu. S pozitívnym prijatím u stavov sa stretol prídatok Rudolfa, zastupujúceho svojho otca na sneme roku 1572, ku kráľovským propozíciám predčítaným maďarsky.⁴⁸ K opačnej situácii ale došlo na sneme roku 1567, kde Maximilián nechal pri rovnakej príležitosti zaznieť nemčinu. To sa stretlo s všeobecným nesúhlasom vyplývajúcim z nechuti k používaniu nemeckého jazyka. Konanie vzbudilo rozhorčenie o to viac, pretože Ferdinand i Maximilián za života svojho otca pri podobnej príležitosti používali latinčinu, nemohlo byť teda reči o jej nedostatočnej znalosti.⁴⁹ Tento krok síce sám osebe nespôsobil menšiu ochotu k spolupráci na strane stavov, no zároveň ani neprispel ku kompromisnému naladeniu. Použitie toho-ktorého jazyka v takýchto situáciách mohlo svojím spôsobom napomáhať k odbúraniu mentálnych bariér či nedôvery medzi oboma stranami na sneme v symbolickej rovine, a to aj vtedy, ak rozdiely v politických záujmoch a prioritách pretrvávali.

45 MHH 3: MCRH 4, s. 475-476: „[...] *de hoc electionis vocabulo dicere possumus, ita nos quasi per manus a maioribus nostris accepisse, et ita apud omnes regnicolas, etiam minimos nobiles, sciri et obseruari, omnibusque persuasum, et quasi in cordibus eorum scriptum esse* [...] *Hoc enim electionis patrio eorum sermone per expressum in tali regum acceptatione, habetur in ore omnium, que tamen electio regis primogeniti, ita est primogeniture coniuncta, ut dum legitima fuit, ab ea separatam nusquam reperiri existimemus.*“

46 Na dôležitosť formálnej i ceremoniálnej stránky priebehu snemu, nielen obsahového zamerania jeho programu upozorňuje staršia i novšia historiografia. Napríklad: KARPAT, Jozef. *Zákonodarná moc v Uhorsku v rokoch 1526 – 1604*. Bratislava: Právnická fakulta Slovenskej univerzity, 1944; LICHY, Kolja. How to do politics with words: oratory, ceremonial and procedure in the Sejm and the Reichstag (c. 1500–1570). In: *Parliaments, Estates, and Representation*, 2009, roč. 29, č. 1, s. 67 – 84. <https://doi.org/10.1080/02606755.2009.9522296>

47 Napríklad na sneme roku 1578: „*Caesar submissa voce causas reddidit indictorum Comitiorum, singulos autem paragraphos, quos sua Maiestas latine sonuit, Dominus Locumtenens clariore voce, ungarica lingua repetivit.*“ MHH 3: MCRH 6, s. 192, pozn. 2.

48 „*Praefationem, quam ipse lingua hungarica dicere statueram, per Secretarium Bochkay ex scripto recitandum curavi; qua recitata Ser. Princeps Rudolphus nonnulla, cum omnium laude, non minus prompte quam eleganter subiunxit.*“ MHH 3: MCRH 5, s. 281, pozn. 4.

49 „*Primum ergo aliquot verba in lingua germanica praefatus per interpretem, propositionem [...] in scripto exhibuit. Id quod iam statim ab omnibus animaduersum est, odio lingua germanica usum; quum pater latina, ipseque in plerisque comitiis vivo patre eadem semper usus fuisset, haberetque linguam latinam familiarem.*“ MHH 3: MCRH 5, s. 80, pozn. 3.

Praktickým aj symbolicko-politickým významom by sa mohlo charakterizovať úsilie o nadobudnutie dostatočných jazykových kompetencií panovníkov z habsburského rodu.⁵⁰ Z pohľadu stavovského spoločenstva – uhorského či českého – bolo dobrým signálom, ak kráľ a hlava politického spoločenstva dokázala s ostatnými „údmí tela“ komunikovať bez potreby tlmočníka. Jazyk bol však len jedným z fenoménov, prostredníctvom ktorého sa takéto zblíženie mohlo dosiahnuť. Pri korunovácií Márie Terézie v roku 1741 sa snaha o prekonanie bariér dvorských kruhov k uhorskému prostrediu mala realizovať napríklad na úrovni oblečenia, uprednostnením tradičného uhorského odevu.⁵¹

Jazyk ako prvok domáceho a cudzieho bol prítomný aj v argumentácii na hierarchicky nižších priečkach dobového stavovského systému. Pozornosť možno upriamiť na príklady z kráľovských miest, keďže práve v mestskom prostredí bolo komunitné vedomie a vnímanie potenciálnych hrozieb pocitované azda ešte intenzívnejšie, aj vzhľadom na relatívnu malosť a uzavretosť prostredia.⁵² V prípade väčšiny mestských komunít zohrávala rolu idealizovaného domáceho jazyka nemčina.⁵³ Potreba jej udržiavania mohla byť predstaviteľmi miest aj explicitne tematizovaná, ako v prípade zástupcov Pentapolitany na zasadnutí roku 1571.⁵⁴ Uniformita v tejto otázke mohla byť zdrojom hrdosti, ako v prípade Levočana Gašpara Haina, ktorý svoje čisto nemecké rodisko porovnával s inými hornouhorskými mestami, v ktorých žilo i maďarské a slovenské obyvateľstvo.⁵⁵ Jazykové korelácie sa mohli stať nástrojom v úsilí panovníckeho dvora o zblíženie, ako o tom svedčia zmienky v listoch Rudolfa a Mateja sedmohradským

-
- 50 Na príklade češtiny pozri SVÁTEK, Josef. *Obrazy z kulturních dějin českých: Díl první*. Praha: J. Otto, 1891, s. 1 – 44 (kapitola Habsburkové a český jazyk).
- 51 BARCSAY, Ákos. *Herrschaftsantritt im Ungarn des 18. Jahrhunderts: Studien zum Verhältnis zwischen Kronegewalt und Ständetum im Zeitalter des Absolutismus*. St. Katharinen: Scripta Mercaturae Verlag, 2002, s. 207 – 209. Zdôrazňovanie „uhorského odevu“ je už staršieho dáta, príkladom môže byť korunovácia Mateja II. roku 1608. Pozri BADA, Michal. Korunovácia kráľa Mateja II. v Bratislave v roku 1608 v kontexte dobových mocensko-politických a socio-kultúrnych vzťahov. In: KOHÚTOVÁ, Mária et al. *Politické a spoločenské pomery na Slovensku v 1. polovici 17. storočia*. Trnava: Filozofická fakulta TU, 2012, s. 33 – 50.
- 52 MILLER, Jaroslav. *Uzavřená společnost a její nepřátelé: Město středovýchodní Evropy (1500 – 1700)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006.
- 53 Zaujímavým prípadom sú menšie mestá na dnešnom západnom a strednom Slovensku, kde sa ako jazyk oficiálnej sféry dostávala od 15. a v ešte väčšej miere 16. storočia do popredia slovenčina. Napríklad *Najstaršia mestská kniha Ružomberka: Prothocolon Maius 1527 – 1601*. Ed. Tomáš Pastucha. Ružomberok: Mesto Ružomberok, 2021.
- 54 ŠA PO – p. Spišský archív Levoča, f. Magistrát mesta Levoča, sign. XIII 80, článok 14: „Über der Teütschen sprach in Stetten treülich vnd vleissig zuhalten.“
- 55 HAIN Gáspár krónikája, s. 5: „Die Einwohner sindt alle deutsch, und der Augspurgischen Confession zugethan, welcher beyder sich keine Stadt in Ober Vngarn, ja im gantzen Lande rühen kann, den ander Orthen auch Vngern vndt Windische, so wohl auch Pábstische vndt Calvinistische anzutreffen.“

Sasom. V záujme o zisk spojencov v kniežatstve sa uchýlili aj k apelom na zdieľaný pôvod a jazyk.⁵⁶ Jazyková jednota a príbuznosť bola v dobovom chápaní mešťanov idealizovaným predpokladom politickej jednoty a stability.

Ak však spoločný jazyk mal potenciál stať sa nástrojom integrácie, rôznorodosť v jazykovej rovine mohla mať podľa súčasníkov presne opačné dôsledky. Obzvlášť naliehavou sa otázka stávala vzhľadom na reálnu potrebu pravidelného prísunu nových obyvateľov v záujme demografickej udržateľnosti mestských komunít. V uhorských reáliách to však v mnohých prípadoch znamenalo prísun ľudí s iným materinským jazykom, než bol ten preferovaný v danom meste. V slovenskej historiografii je pomerne známou situácia v Bardejove roku 1530. Vtedy si mestskí predstavitelia od Ferdinanda I. vymohli zákaz pre sťahovanie Slovákov a Poliakov do komunity, keďže rozdiely v jazyku i mravoch pre ňu mali predstavovať nebezpečenstvo.⁵⁷ Známymi sú tiež problémy v Trnave, Košiciach či pretrvávajúce konflikty v prostredí banskobystrickej mestskej komunity.⁵⁸ Jazyk však nezohrával rolu iba pri vymedzení, ale aj pri začlenení do komunity. Už na začiatku 17. storočia sa napríklad v Levoči stretávame so slovenskými textami prisah, ktoré skladali novoprijatí mešťania.⁵⁹ Vzhľadom na realitu nových členov, akceptáciu ich jazykových preferencií možno interpretovať ako úsilie o ich pevnejšie začlenenie do meštianskeho spoločenstva. Potenciálnu rolu mohlo navyše zohrávať aj krajinské zákonodarstvo z roku 1608 o zrovnoprávnení príslušníkov uhorských národov v mestskom politickom živote.⁶⁰

- 56 MHH 3: MCRT 5, s. 587 (list Rudolfa z 4. novembra 1600): „*Posteaquam in nostram potestatem rediisse Transilvaniam intelleximus nihil nobis prius duximus, quam ut eos qui et origine et lingua et (quod caput est) avita animi integritate Germani, nostrum scilicet gentis estis, inprimis animaremus.*“ MHH 3, MCRT 6, s. 266 (list Mateja II. z 5. februára 1613): „*Cur autem singulari paternae voluntatis affectu vos vestramque istam gentem ac nationem Saxonum Transilvaniae viscer incolantem complectamur, causas habemus graves, quod originam ex visceribus Germaniae trahitis, cuius amorem, mores et lingua communis concilient.*“
- 57 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Missiles, sign. 6416: „*Quemadmodum inter eos iam sepius ob diuersitatem linguarum et nacionum graues fuissent orte dissensiones, fierent eciam modo ex quibus non solum damna sed eciam pericula aliqua communitati euenire tinuerent. [...] predictas duas naciones polonos scilicet et Sclavos ab ingressu morandi et habitandi vt prefertur causa civitatem durante nostro beneplacito: prohibendi habeant potestatem.*“ Pozri BENKA P. Mesto a jazyk, s. 123-127 (s odkazmi na staršiu literatúru).
- 58 KAŽIMÍR, Štefan. Trnava v rokoch 1526 – 1849. In: ŠIMONČIČ, Jozef a kol. *Dejiny Trnavy*. Bratislava: Obzor, 1988, s. 73 – 132 (tu s. 100 – 103); WICK, Béla. *Kassa története és emlékei*. Kassa: Wiko, 1941, s. 60 – 63; MARKOV, Jozef. *Odras politických zápasov v obecnej správe Banskej Bystrice v 16. – 19. storočí*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1973.
- 59 BENKA, Peter, HOMZA, Martin a Pavol ŽIGO, eds. *Formulae Iuramentorum Saeculi XVI. – XVIII., tom. 1* (Monumenta Linguae Slovacae, vol. 1). Bratislava: Univerzita Komenského, 2018, s. 250 (prisaha mešťana). Tam aj odkazy na ďalšiu literatúru.
- 60 *Corpus Juris Hungarici : Millenniumi emlékkiadás, vol. 5 (1608 – 1657)*. Ed. Dezső Márkus. Budapest: Franklin-Társulat, 1900, s. 18 (1608/Art. 13 ante or.): „*Ideo statutum est; ut in*

V prípade konfrontácie levočských mešťanov a komorských komisárov z roku 1675 zaznieval tento rozmer ešte v ďalšej podobe. Predstavená požiadavka panovníckeho dvora a komory na zvolenie katolíckych predstaviteľov mesta sa nedala realizovať inak, než zaangažovaním šľachticov z vidieka, keďže členmi komunity boli iba evanjelici. Na takéto riešenie však zhromaždené mešťanstvo nechcelo pristúpiť. Zamietavé stanovisko, formulované v deviatich bodoch, rozoberalo celú škálu praktických, politických i hospodárskych dôvodov, prečo by to bolo na škodu nielen mestu, ale aj panovníkovi ako jeho vrchnosti. V šiestom bode Levočania dodávali, že šľachtici z okolia sú nevhodnými kandidátmi už aj preto, že neovládajú nemecký jazyk, ktorý je pre mestských úradníkov nevyhnutne potrebný.⁶¹ Opakujúcim sa motívom je však výhrada voči „*frembden Leüthen*“, ktorý predstavujú pre mesto riziko.⁶² Keď napokon došlo k uskutočneniu zmien v mestskej politickej správe, nastala zjavne ďalšia špecifická situácia svedčiaca o tom, že jazyk mohol v politickej sfére zohrávať roly spolu s inými kultúrnymi fenoménmi. Keď sa mešťania s komorským komisárom konfrontovali po prvýkrát, Gašpar Hain sa, akoby na okraj, zmieňuje o tom, že prišli v „nemeckých kabátoch“. Po nastúpení zmien pôvodné odevy i obyčaje používané podľa nemeckého zvyku boli odstránené. O členoch vynovenej mestskej rady Hain hovorí, že svojím vystupovaním predstierali, že sú Uhri, kým členovia obce chceli rozprávať ako doposiaľ.⁶³ Pri opise zmien prechádza plynule medzi odevmi a jazykom, naznačujúc, že oboje bolo súčasťou širšieho komplexu kultúrnych fenoménov s politickou symbolikou. Príznačné je napríklad aj to, že pri nemeckom odeve sa špecificky spomína určenie pre kostol a radnicu, teda istý rozmer ceremoniálnosti spätý s politickými tradíciami komunity. Prvotnou príčinou zmien bolo však samo osebe úsilie centrálnych orgánov o dosiahnutie spoľahlivej – teda v dobovom chápaní katolíckej – mestskej vrchnosti.

V prípade jazykovej rôznorodosti prítomnej priamo v mestskej komunite, jazyk mohol byť využitý ako definičný, integrujúci či vylučujúci prvok v jej rámci aj na nižšom stupni. Príkladom takéhoto prístupu sú cechové štatúty. Pomerne

---

omnibus liberis civitatibus, absque respectu nationum, iudices primarii, et senatores deinceps eligantur, ac aliae etiam quaevis dignitates, sine ullo religionis discrimine, Hungaris, Germanis, et Bohemis seu Sclavis, quamcunque civitatem inhabitantibus, mixtim et alternatim, de caetero tribuantur.“

61 HAIN Gáspár krónikája, s. 436 – 437: „*Das sie [sc. Edelleüthen] der deutschen Sprach nicht kündig, welche doch bey dieser Sprach nothwendig von ambstleüthen erfordert wird.*“

62 Pre tento rozmer pozri MILLER, J. Uzavřená společnost, s. 82 a nasl.

63 HAIN Gáspár krónikája, s. 443: „*Hierauff wurden die deutschen Mäntel und Niederschuch in welchem die Herrn des Rathsz in die Kirche und auff das Rathhaus nach uhralter deutscher gewohnheit zu gehen pflegten, abgeschaffet, die Gemein mochte darwieder reden wie sie uhlten, denn die Neüen Rathszherrn gaben vor Sie wären Vngern und dergleichen habit zutragen nicht gewohnet.*“

známe sú prípady takých cechov, ktoré v jednotlivých mestách členstvo vo svojich radoch podmieňovali nemeckým pôvodom, i keď jazyk nebýva explicitne spomínaný.⁶⁴ V niektorých komunitách sa však možno stretnúť s existenciou cechových artikulov v rôznych jazykových variáciách ako nemecké, maďarské či slovenské.⁶⁵ Obmedzenia na úrovni jazyka do istej miery reflektujú demografický vývoj v jednotlivých komunitách, takže nie v každom prípade ide iba o univerzálne zvyhodňovanie príslušníkov nemecky hovoriacej komunity. Napríklad trenčianske cechy už v priebehu 16. storočia svojim členom na zasadnutiach pod hrozbou pokuty nariaďovali používanie slovenského alebo moravského jazyka. Viaceré kremnické cechy zase v závere 16. storočia umožnili prijímať za učňov aj slovenských mladíkov, vzhľadom na nedostatok nemeckých kandidátov.⁶⁶ Aj tento príklad poukazuje na vzájomnú interakciu o vymedzovanie vlastného a cudzieho s úsilím o pragmatické reagovanie na aktuálnu potrebu.

Záver

Odrazy cieľavedomejšieho prístupu k jazyku možno v rôznych podobách nachádzať už počas 16. a 17. storočia, aj keď pri ich analýze je potrebné mať na pamäti odlišný socio-kultúrny kontext a významy, ktoré sa s jazykom – a v uhorskom prípade aj s vernakulárnou viacjazyčnosťou – spájali. V ranom novoveku jazyk nezohrával v politických aktivitách rolu takého výrazného identifikačného prvku, akým sa stal v procese formovania moderných národných identít počas 19. storočia. Na druhej strane to však neznamená, že by bol v skoršom období úplne bezvýznamným faktorom. Okrem pochopiteľnej pragmatickej potreby dorozumenia sa, v uhorských podmienkach, kde koexistovali viaceré vernakulárne jazykové spoločenstvá, mohol jazyk ako fenomén nadobúdať aj roly späť s istými politickými postojmi. V prípade politickej inštrumentalizácie býval často spájaný s inými kultúrnymi fenoménmi, ako napríklad s odevom či zvykmi, ktorých tematizovaním sa však zväčša prepožičiavala emocionálna sila sporom a politickým otázkam koreniacim inde. Vzhľadom na pomerne osobný rozmer jazyka a jazykovej odlišnosti nie je teda prekvapujúce, že napríklad spory spočívajúce

64 Napríklad levočskí súkenníci roku 1590: „*Ein jeglicher, es sey frembder oder einheimischer, wer zwischen uns wohnen oder das Handwerck treiben will, soll schriefftilichen Beweisz bringen [...] nemblich dass er rechter deutscher Nation sey.*“ A lócsei posztócsináló-czéh 1590. évi szabályai. In: *Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1899, roč. 6, s. 327 – 332 (tu s. 327 – 328).

65 Napríklad v Prešove: SUCHÝ, Michal. Prešov v období tureckých vojen a protihabsburských povstaní. In: SEDLÁK, Imrich, ed. *Dejiny Prešova, vol. 1*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 19865, s. 171.

66 HOUDEK, Ivan. *Cechovníctvo na Slovensku*. Turčiansky Svätý Martin: Muzeálna slovenská spoločnosť, 1943, s. 111.

na kontraste „domáceho“ a „cudzieho“ sa v dobovom diskurze mohli realizovať aj prostredníctvom argumentácie pracujúcej s fenoménom jazyka.

O autorovi / About the author

Mgr. Peter Benka, PhD.

Katedra slovenských dejín

Filozofická fakulta UK v Bratislave

Gondova ul. 2, 811 02 Bratislava 1

Slovenská republika

email: peter.benka@uniba.sk / peto.benka@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4566-2799>

Zoznam použitých prameňov a literatúry / List of references and literature

Primárne zdroje / Primary sources

Archívy a archívne pramene / Archives and Archives sources

Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv – Finanz- und Hofkammerarchiv, fond Alte Hofkammer, Hoffinanz Ungarn – Akten, Konvolut 397, fol. 78; Konvolut 213, fol. 153;

Österreichisches Staatsarchiv, Haus- Hof- und Staatsarchiv, fond Ungarische Akten, Allgemeine Akten, Fasc. 179, fol. 39-40.

Štátny archív Prešov – pracovisko Bardejov, fond Magistrát mesta Bardejov – Missiles, rok 1528, sign. 5877 (15. marca 1528); rok 1564, bez sign. (list z 25. mája 1564).

Štátny archív Prešov – pracovisko Bardejov, fond Magistrát mesta Bardejov – Knihy, sign. 57, sign. 78.

Štátny archív Prešov – pracovisko Spišský archív Levoča, fond Magistrát mesta Levoča, sign. XIII 80.

Edície prameňov a publikované pramene / Source editions and Published editions

A löcsei posztócsináló-czéh 1590. évi szabályai. In: *Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1899, roč. 6, s. 327-332

BENKA, Peter, HOMZA, Martin a Pavol ŽIGO, eds. *Formulae Iuramentorum Saeculi XVI. – XVIII.*, tom. 1 (Monumenta Linguae Slovacae, vol. 1). Bratislava: Univerzita Komenského, 2018, s. 250 (prísaha mešťana). ISBN 978-80-223-4657-3.

Corpus Juris Hungarici : Millenniumi emlékkiadás, vol. 5 (1608 – 1657). Ed. Dezső Márkus. Budapest: Franklin-Társulat, 1900.

HAIN GÁSPÁR Lőcsei krónikája. Eds. Jeromos Bal, Jenő Förster, Aurél Kauffmann. Lőcse: Reisz Józ. T. könyvnomó intézete, 1910 – 1913.

KUCHAR, Rudolf, ed. *Žilinská právna kniha*. Preklad magdeburského práva, zápisy právnych úkonov žilinských mešťanov + Obrazová dokumentácia. Bratislava: VEDA, 2009. ISBN 978-8022411097.

Monumenta Hungariae Historica 3: Monumenta Comititalia regni Hungariae, vol. 4 (1557 – 1563). Ed. Vilmos Fraknoi. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1876.

Monumenta Hungariae Historica 3: Monumenta Comititalia regni Hungariae, vol. 6 (1573 – 1581). Ed. Vilmos Fraknoi. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1883.

Monumenta Hungariae Historica 3: *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae*, vol. 1 (1540 – 1556). Ed. Sándor Szilágyi. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1875.

- Monumenta Hungariae Historica 3: Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae*, vol. 5 (1601 – 1607). Ed. Sándor Szilágyi. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1879.
- Najstaršia mestská kniha Ružomberka: Prothocolon Maius 1527 – 1601*. Ed. Tomáš Pastucha. Ružomberok: Mesto Ružomberok, 2021. ISBN 978-80-570-2928-1.
- RÉVAY, Péter. *De Monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae Centuria Septem*, tom. 1-2. Ed. Gergely Tóth et al. Budapest: BTK TTI, 2021, ISBN 978-963-416-270-4.
- SROKA, Stanisław A[ndrzej], ed. *Dokumenty polskie z archiwów dawnego Królestwa Węgier*, tom. 1-5. Kraków: Towarzystwo Naukowe Wistulana, 1998 – 2012.

Sekundárne zdroje / Secondary sources

Monografie a zborníky ako celok / Monographs

- ALMÁSI, Gábor a Lav ŠUBARIĆ, eds. *Latin at the Crossroads of Identity: The Evolution of Linguistic Nationalism in the Kingdom of Hungary*. Leiden: Brill, 2015. ISBN 978-90-04-30087-3.
- BADA, Michal. *Život v Žiline v zrkadle jej mestskej knihy*. Bratislava: VEDA, 2011. ISBN 978-8022411820.
- BAK, János. *Königtum und Stände in Ungarn im 14. – 16. Jahrhundert*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1973.
- BARCSAY, Ákos. *Herrschaftsantritt im Ungarn des 18. Jahrhunderts: Studien zum Verhältnis zwischen Krongewalt und Ständetum im Zeitalter des Absolutismus*. St. Katharinen: Scripta Mercaturae Verlag, 2002. ISBN 3-89590-120-2.
- BENKA, Peter. *Mesto a jazyk: Bardejov v ranom novoveku*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2018. ISBN 978-80-223-4853-9.
- BOURDIEU, Pierre. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press, 1992. ISBN 978-0-7456-0097-0.
- BRTÁŇ, Rudo. *Barokový slavizmus: Porovnávacie štúdiá z dejín slovanskej slovesnosti*. Liptovský Sv. Mikuláš: Tranoscius, 1939.
- BURKE, Peter. *Jazyky a společenství v raně novověké Evropě*. Prel. Markéta Křížová. Praha: NLN, 2011. ISBN 978-80-7422-069-2.
- BURKE, Peter. *Languages and Communities in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. ISBN 978-0-521-53586-1.
- BURKE, Peter. *Towards a Social History of Early Modern Dutch*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2005. ISBN 90-5356-861-1.
- DÜLMEN, Richard van. *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století)*, vol. 2: *Vesnice a město*. Prel. Martina Nováková. Praha: Argo, 2006. ISBN 80-7203-812-5.
- DURCHHARDT, Heinz a Martin ESPENHORST, eds. *Frieden übersetzen in der Vormoderne: Translationsleistungen in Diplomatie, Medien und Wissenschaft*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2012. ISBN 978-3-525-10114-8.
- ĎUROVIČ, Ľubomír. *Predhistória spisovnej slovenčiny*. Bratislava: VEDA, 2018. ISBN 978-80-224-1680-1.
- EVANS, Robert John Weston. *The Language of History and the History of Language*. Oxford: Clarendon Press, 1998. ISBN 978-0199513871.
- HOUDEK, Ivan. *Cechovnicívo na Slovensku*. Turčiansky Svätý Martin: Muzeálna slovenská spoločnosť, 1943.
- KÁRMÁN, Gábor. *A Seventeenth-Century Odyssey in East Central Europe: The Life of Jakab Harsányi Nagy*. Leiden: Brill, 2015. ISBN 978-90-04-30681-3.
- KÁRMÁN, Gábor a Márton ZÁSZKALCZKY, eds. *Politikai nyelvek a 17. század első felének Magyarországnán*. Budapest: reciti, 2019. ISBN 9786155478826.
- KARPAT, Jozef. *Zákonodarná moc v Uhorsku v rokoch 1526 – 1604*. Bratislava: Právnická fakulta Slovenskej univerzity, 1944.
- MACHA, Jürgen, BALBACH, Anna-Maria a Sarah HORSTKAMP, eds. *Konfession und Sprache in der Frühen Neuzeit: Interdisziplinäre Perspektiven*. Münster: Waxmann, 2012. ISBN 978-3-8309-2636-8.
- MARKOV, Jozef. *Odras politických zápasov v obecnej správe Banskej Bystrice v 16. – 19. storočí*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1973.
- MAXWELL, Alexander. *Choosing Slovakia: Slavic Hungary, the Czechoslovak Language and Accidental Nationalism*. London: Tauris Academic Studies, 2009. ISBN 978-1848850743.
- MILLER, Jaroslav. *Uzavřená společnost a její nepřítel: Město středovýchodní Evropy (1500 – 1700)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006. ISBN 80-7106-805-5.

- NICKLAS, Thomas a Matthias SCHNETTGER, eds. *Politik und Sprache im frühneuzeitlichen Europa*. Mainz: Verlag Pjilipp von Zabern, 2007. ISBN 978-3-8053-3596-6.
- PÁLFFY, Géza. *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century*. Boulder: Social Science Monographs, 2009. ISBN 978-08-8033633-8.
- PRAŽÁK, Albert. *Národ se brání: Obrany národa a jazyka českého*. Praha: Sfinx, 1945.
- STOLLBERG-RILINGER, Barbara, ed. *Was heißt Kulturgeschichte des Politischen?* (Zeitschrift für historische Forschung: Beihefte, 35). Berlin: Duncker & Humblot, 2005. ISBN 3-428-11868-5.
- STROHMEYER, Arno. *Konfessionskonflikt und Herrschaftsordnung : Widerstandsrecht bei den österreichischen Ständen (1550 – 1650)*. Mainz: Verlag Philipp von Zabern, 2006. ISBN 978-3-8053-3570-6.
- SUCHÝ, Michal. Prešov v období tureckých vojen a protihabsburských povstání. In: SEDLÁK, Imrich, ed. *Dejiny Prešova*, vol. 1. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1965.
- SVÁTEK, Josef. *Obrazy z kulturní dějin českých: Díl první*. Praha: J. Otto, 1891.
- SZENDE, Katalin. *Trust, Authority, and the Written Word in the Royal Towns of Medieval Hungary*. Turnhout: Brepols, 2018. ISBN 978-2-503-57881-1.
- ŠPIESZ, Anton. *Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680 – 1780*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1983.
- TÓTH, István György. *Literacy and Written Culture in Early Modern Central Europe*. Budapest: CEU Press, 2000. ISBN 963-9116-85-8.
- WICK, Béla. *Kassa története és műemlékei*. Kassa: Wiko, 1941.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách / Articles in Journals, Chapters in Monographs

- BENKA, Peter. Jazyky uhorskej vlasti: Jazykové učebnice Mateja Bela. In: DOMENOVÁ, Marcela, ed. *Liber – Verbum – Monumentumque*, vol. 5: *Jazyk, školstvo a literatúra v dejinách Slovenska*. Prešov: Štátna vedecká knižnica, 2021, s. 9 – 21. ISBN 978-80-89614-77-6.
- DORULA, Ján. O jazykovej situácii na Slovensku v období protireformácie. In: DORULA, Ján, ed. *Obdobie protireformácie v dejinách slovenskej kultúry z hľadiska stredoeurópskeho kontextu (z príležitosti 300. výročia úmrtia Tobiáša Masníka)*. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 1998, s. 120 – 129. ISBN 80-9677-224-4.
- GORSKI, Philip S. Pre-modern Nationalism: An Oymoron? The Evidence from England. In: DELANTY, Gerard a Krishan KUMAR, eds. *The SAGE Handbook of Nations and Nationalism*. London: SAGE Publishing, 2006, s. 143 – 156. ISBN 978-141290101-7.
- KAŽIMÍR, Štefan. Trnava v rokoch 1526 – 1849. In: ŠIMONČIČ, Jozef a kol. *Dejiny Trnavy*. Bratislava: Obzor, 1988, s. 73 – 132.
- KOWALSKÁ, Eva a Daniela HAARMANN. Konfesionell bedingte Sprache. Die Situation des Slowakischen im 18. Jahrhundert. In: *Yearbook of the Society for 18th Century Studies on South Eastern Europe*, 2020, roč. 3, s. 67 – 83. doi: [10.25364/22.3:2020.5](https://doi.org/10.25364/22.3:2020.5)
- KOWALSKÁ, Eva. Language as a means of transfer of cultural values. In: BURKE, Peter a Ronnie Po-Chia HSIA, eds. *Cultural Translation in Early Modern Europe*. New York: Cambridge University Press, 2007, s. 52 – 64. ISBN 978-0-521-86208-0.
- KUBINYI, András. Az 1505. évi rákosi országygyűlés és a szittya ideológia. In: *Századok*, 2006, roč. 140, č. 1, s. 361 – 374.
- LICHY, Kolja. How to do politics with words: oratory, ceremonial and procedure in the Sejm and the Reichstag (c. 1500–1570). In: *Parliaments, Estates, and Representation*, 2009, roč. 29, č. 1, s. 67–84. <https://doi.org/10.1080/02606755.2009.9522296>
- MISKOLCZY, Ambrus. Hungarus Consciousness in the Age of Early Nationalism. In: ALMÁSI, Gábor a Lav ŠUBARIČ, eds. *Latin at the Crossroads of Identity: The Evolution of Linguistic Nationalism in the Kingdom of Hungary*. Leiden: Brill, 2015, s. 64 – 94. ISBN 978-90-04-30087-3.
- RIEDEL, Manfred. Gesellschaft, Gemeinschaft. In: *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, vol. 2 (E–G). Eds. Otto Brunner, Werner Conze a Reinhart Koselleck. Stuttgart: Klett-Cotta, 1975, s. 801 – 862.
- SELLIN, Volker. Politik. In: *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, vol. 4 (Mi–Pre). Eds. Otto Brunner, Werner Conze a Reinhart Koselleck. Stuttgart: Klett-Cotta, 1978, s. 789 – 874.

- SURKIS, Judith. When Was the Linguistic Turn? A Genealogy. In: *The American Historical Review*, roč. 117, 2012, č. 3, s. 700 – 722. <https://doi.org/10.1086/ahr.117.3.700>
- SZEGEDI, Edit. Zwischen Sprachen und Kulturen: Die sächsische Nation im nachreformatorischen Klausenburg (16. – 17. Jh.). Überlegungen zur vormodernen nationalen Identität. In: *Banatica*, 2010, roč. 20, č. 2, s. 177 – 193. ISSN 1222-0612.
- VARSÍK, Branislav. Udomácnenie češtiny na Slovensku a jej funkcia v XV. a XVI. storočí na Slovensku. In: VARSÍK, Branislav, ed. *Slovenské listy a listiny z XV. a XVI. storočia*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1965, s. 11 – 88.
- WALTHER, Rudolf. Stand, Klasse. In: *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, vol. 6 (St–Vert). Eds. Otto Brunner, Werner Conze a Reinhart Koselleck. Stuttgart: Klett-Cotta, 1990, s. 155 – 284.
- BADA, Michal. Korunovácia kráľa Mateja II. v Bratislave v roku 1608 v kontexte dobových mocensko-politických a socio-kultúrnych vzťahov. In: KOHÚTOVÁ, Mária et al. *Politické a spoločenské pomery na Slovensku v 1. polovici 17. storočia*. Trnava: Filozofická fakulta TU, 2012, s. 33 – 50. ISBN 978-80-8082-546-1.